

Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga mint történeti alkotmányunk vívmánya

HORVÁTH ATTILA

A történeti alkotmány a különböző korokból származó sarkalatos törvények, szokásjogi szabályok és a jogtudomány (jogirodalom) által lefektetett elvek összessége.¹

Magyarország Alaptörvénye a Nemzeti hitvallásában deklarálta, hogy a történeti alkotmány a nemzet kollektív emlékezetének része: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” Ehhez csatlakozik az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” A történeti alkotmányról megint csak a Nemzeti hitvallás című rész szól: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”

A „vívmány” kifejezés eddig kétségtelenül nem terjedt el a magyar jogi szakirodalomban. Maga a fogalom az európai jogirodalomból származik (*acquis communautaire*).² A jogalkotó szándéka arra irányult, hogy olyan alkotmányos elveket alkalmazzon, amelyek kiállták az idők próbáját. Vagyis nem lehet tetszőlegesen kiragadni olyan jogszabályt az elmúlt

1 Horváth A. (2014) (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Bizottság, 23. és Mezey B. (1995) (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

2 Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kogens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4, 88. Zlinszky J. (2005) *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 3. Balogh E. (2014) Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: Révész B. (szerk.): *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014. 23–44.

ezer évből, amelyik valamilyen okból pillanatnyilag megfelel az aktuális érdekeknek, de már hatályon kívül helyezték. A történeti alkotmány részeit sohasem voltak elfeledett jogszabályok. A Corpus Juris Hungarici köteteit kezdetben magánosok gyűjtötték össze, és különböző okok miatt kimaradtak egyes törvények belőle. Kovachich Márton György³ (1744–1821), az egyetemi könyvtár őre, és fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) nemzeti múzeumi levéltáros felkutattatott közülük számosat, mint például az 1231. évi Aranybullát, az 1267., 1290., 1298., 1385., 1397., 1440., 1444. évi törvényeket. Munkásságuk során világossá lett, hogy a Corpus Juris Hungarici több mint harminc törvényt egyáltalán nem közölt, másokat pedig másolatok alapján, hibás szöveggel tett közzé.⁴

A történeti alkotmány elsősorban a jogértelmezésnél ad fontos támogatásokat, és hivatkozni lehet olyan tételes jogszabályokra is, amelyek nem idejétmúltak. Amelyek nem ellentétesek a modern, változó jog koncepciójával. Ezeket az Alkotmánybíróságnak és a jogtudománynak kell feltárnia és értelmeznie.

Egyet kell tehát értenünk Ferdinandy Gejza véleményével: „A történelmileg fejlődött intézményeknek államfenntartó ereje kétségbevonhatatlanul sokkal nagyobb, mint azoké, amelyeket precíz jogszabályokba fontolgtató jogász elme foglalt egybe.”⁵

Úgy véljük, Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény a primátusát mindvégig megőrizte. Ezt az elvet deklarálta az 1791. évi X. és XII. tc. is. Ennek következtében nem kellett eltérő jogforrási elvet alkalmazni az ún. alaptörvényekre (*lex fundamentalis*). Fundamentális törvényekre az abszolút kormányzat alatt álló országokban hivatkoztak. Például Franciaországban az 1570-es évektől⁶ és a

3 V. Windisch É. (1947) *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, doktori disszertáció; V. Windisch É. (1998) *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.

4 *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodiernum diem celebratorum*. Budaë, typis Regiæ Universitatis, 1790–1801. I–IV. k. *Lectioes variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariæ*, in *Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit...* Pestini, Typ. Trattner, 1816. *Sylloge decretorum comitialium incltyi Regni Hungariæ ...* Pesthini, Typ. Trattner, 1818.

5 Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga (alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond, 4.

6 Sashalmi E. (2006) Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss G., Radó B., Sashalmi E. (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány/Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 21.

Habsburgok örökös tartományaiban, ahol az uralkodó szuverén módon alkotta a legmagasabb szintű jogszabályokat. Nálunk csak tartalmuk és nem a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük miatt emelték ki a sarkalatosnak (*leges cardinales*) nevezett törvényeket. Szekfű Gyula szerint a sarkalatos törvények kifejezést már a XVII. század óta használták.⁷ Toldy Ferenc és Schwarz Gyula írták le, hogy ezeken a törvényeken az alkotmányunk „mintegy sarkain fordul”.⁸ Pauler Tivadar szerint: „Tekintve a tételes törvénytudomány szerkezetét és törvényhozásunk fejlődését sarkalatosnak azon törvények tartandók, először: amelyeket a törvényhozás kifejezetten annak nevez vagy tettei által kétségtelenül annak jellemzett, mivel azonban törvényhozásunk az alaptörvények rendszeres elősorolásába soha sem bocsátkozott, azokat tüzetesen sehol meg nem határozván, körüket kimerítőleg sehol meg nem állapította, másodsor: azon törvények is, melyek az alkotmány alapelveit magukba foglaló tartalmuknál fogva sarkalatosnak bizonyultak.”⁹

Szűkebb értelmezését adja a sarkalatos törvényeknek Trócsányi László, amikor megállapítja, hogy „A XIX. században az alkotmányfogalom a sarkalatos törvényekhez kapcsolódott, a törvények között tartalmuk szerint tettek különbséget. Azokat a törvényeket nevezték sarkalatos törvényeknek, amelyek az államszervezet felépítését és működését szabályozták.”¹⁰

A sarkalatos törvények egybegyűjtésére többek között Hajnóczy József,¹¹ Fényes Elek¹² és Széchenyi István¹³ tett kísérletet. Mindannyian e körbe sorolták az 1222. évi Aranybulla cikkelyeit.

7 Hóman B, Szekfű Gy. (1929) *Magyar történet*. Budapest, Egyetemi Nyomda. V. k. 170.

8 Schvarcz Gy. (1887) *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. *Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása; Toldy F. (1866) *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdász tulajdona.

9 Pauler Gy. (1860) *Alaptörvények*. In: Török J., Pollák Nep. J., Laubhaimer F. (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest, Szent István Társulat, II. k. 347.

10 Trócsányi L., Schanda B., Csink L. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 48.; Szalma J. (2012) A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, 67/11–12. 499–505. Szalma J. (2002) A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlöny*, 57/9. 378–386.

11 Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó.

12 Fényes E. (1842) *Magyarország statisztikája*. Pest, Trattner – Károlyi, II k. 1. ép.

13 Széchenyi I. (1864) *Gróf Széchenyi István hagyományaiból: Magyarország sarkalatos törvényei, államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger.

II. András (1205–1235) részben a történettudomány hagyományosnak mondható álláspontja szerint pazarló életmódját fedezendő, részben költséges hadjárataival magyarázható újfajta adókat vetett ki, de ezeknek a behajtását többnyire bérbe adta. A király, hogy az általános elégedetlenség ellenére növelje a híveinek számát, egymás után ajándékozta el a királyi birtokokat. A serviensek és az Imre-párti főurak tiltakozásának hatására adta volna ki II. András 1222. évi Aranybullát, amelyben ígéretet tett volna arra, hogy be fogja tartani a törvényeket, és felhagy költséges életmódjával.

Az Aranybulla mintájának az 1790-es évek röpiratirodalmának korától kezdve sokáig az 1215. június 15-én Földnélküli János angol király által kibocsátott Magna Carta Libertatumot tartották. Ez idő tájt kezdték elemezni az angol és a magyar történeti alkotmány vélt vagy valós hasonlatosságait.¹⁴ Ennek hatására írta gróf Széchenyi István 1832. október 15-én a naplójába: „Magna Carta és Aranybulla a kereszteshadjáratok következményeképpen úgyszólván egyazon agyból születtek.”¹⁵ Gericz József viszont több tanulmányában is igazolta, hogy az 1222. évi Aranybulla a XIII. századi „jogász század” terméke, amely az 1215. évi IV. lateráni zsinattal¹⁶ vette kezdetét.¹⁷ A kánonjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhet. Az 1222. évi Aranybulla az első olyan törvényünk, amelyet a politikai

14 Aranka Gy. (1790) *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által; Concha Gy. (1880) *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 1/2. 33–44. Andrassy Gy. (1927) *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése*. *Budapesti Szemle*; 205/161–178.; Fest S. (1934) *Magna Carta – Aranybulla*. *Budapesti Szemle*, 235/273–289.; Fest S. (1941) *Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században*. *Budapesti Szemle*, 260/105–134.; Haendel B. (1942) *Volt-e párhuzam az angol és a magyar alkotmányfejlődés között a középkorban?* Budapest, *Századok*, 76/1–3. 123–128. Závodszy G. (1967) *Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője*. Budapest, *Magyar Könyvszemle*, 1967/1. 10–18.

15 Széchenyi I. (2002) *Napló*. Budapest, Osiris Kiadó, 636.

16 A negyedik lateráni zsinatot III. Ince pápa (akit úgy is emlegettek, mint a „jogász pápa”) 1213. április 19-én kelt bullája alapján hívták össze, és 1215. november 11–30. között ülésezett. Lásd: Gergely J. (1982) *A pápaság története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 92.

17 Gericz J. (1976) *Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae*. In: *Album Elemér Malyusz*. Bruxelles, Les Éditions de la Librairie encyclopédique, 97. Gericz J. (1980) *Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez*. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem. 90. Gericz J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 237.

nemzet kívánságára alkottak meg, és amiben a király hozzájárul jogainak korlátozásához,¹⁸ bár csak Nagy Lajos 1351. évi törvényével vált a sarkalatos nemesi jogok alapjává.¹⁹ Ekkor kezd kialakulni a magyarországi legiszlatív jogpolitika.

Az Aranybulla egyúttal egy új korszak nyitánya is volt. Egyre erőteljesebben érvényesült a hűbériség magyarországi változata, a familiaritás.²⁰ A hűbéri szerződés ugyan nem egyenlő rangú emberek között jött létre, mégsem eredményezett feltétlen engedelmességet. A vazallus hűséggel tartozott hűbérurának, de csak olyan katonai szolgálatot vagy igazgatási feladatokat tartozott ellátni, amelyek nem álltak ellentétben a szabad ember méltóságával és az egyházzal, illetve a király iránti tisztelettel. A szerződéses viszony a hűbérurat is kötelezte. A hűségért ellenszolgáltatást tartozott adni és védelmet nyújtani vazallusának. Amennyiben a kölcsönös kötelezettségekkel járó, visszerthes szerződést a hűbérúr nem tartotta be, a vazallus felszabadult kötelezettségei alól.

Az 1222. évi Aranybulla több rendelkezése is a történeti alkotmányunk vívmányai közé sorolható: az Aranybulla a magyar történeti alkotmány sarkalatos törvénye, amelyet I. (Nagy) Lajos 1351-ben, Mária királynő 1384-ben, I. Mátyás 1464-ben, Werbőczy István Hármaskönyvében és a királyi hitlevelekben is megerősítettek. Ekkor jelent meg először az a törekvés a magyar törvényhozás történetében, hogy pozitív törvényekkel korlátozzák a végrehajtó hatalmat.²¹ Az alkotmányos hagyományok szimbólumaként is szolgál, mivel deklarált egyes szabadságjogokat, és első ízben korlátozta világi jogszabályokkal a király hatalmát. A király kötelezte magát, nyilvánította ki Werbőczy István Hármaskönyve I. rész 9. cikkelyében, hogy a nemeseket „előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartoztathatja”. (Vö. az 1896.

18 Kristó Gy. (2014) *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, Kossuth Kiadó, Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, Besenyei L., Érszegi G., Gorlero Pedrazza, M. (1999) (szerk.): *De bulla aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega

19 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 29.

20 Szekfű Gy. (1912) *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz.; Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet 111. Szűcs J. (1993) *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó, 19.

21 Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet 164–166, 169.

évi XXXIII. tc. 95., 97., 101., 141-147., 152., 153., 158., 165., 170., 267., 268., 296., 476., 537. §-val.)

Deklarálta az Aranybulla a *serviensek* tulajdonjogi jogosítványainak egy részét, és biztosította számukra, hogy vélt vagy valós jogsérelmeik orvoslása érdekében bírósághoz fordulhassanak. A király ugyanis kötelezettséget vállalt arra, hogy minden évben Szent István napján Székesfehérvárott törvényt ül, és ott minden *serviens*, aki csak akar, szabadon megjelenhet (1. cikk). Egy másik szakasz pedig azt mondja ki, amit modern nyelven úgy mondanánk, hogy senkit törvényes bírójától elvonni nem lehet. Ezért tartjuk az Aranybullát az alkotmányos alapjogok fundamentumának.

Mivel ezek a törvények a királyt is kötelezték, ennek biztosítékaként a nádor fokozatosan nemcsak magánjogi, hanem közjogi bírói jogkört is kapott. Az 1485-ban kiadott ún. nádori cikkelyek 6. cikkelye a nádorra vonatkozóan ezt a jogkört így rögzítette: „A király és országlakosok között támadt viszályt ki kell egyenlítenie.” A nádor jogkörére vonatkozóan idézhetjük Mátyás egyik nyilatkozatát is: „Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, aki a nemzetet (*universitatem regni*) képviseli.”²² Ugyanerről tanúskodik Werbőczy István Hármaskönyve is: „A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni” (HK II. r. 39. cikk.). A nádori tisztség függetlenségét azzal is biztosították, hogy az 1439. évi II. tc. óta az országgyűlés választhatta meg.

Az Aranybulla záradéka felhatalmazta az előkelőket együttesen és fejenként is az uralkodó intézkedéseivel szembeni ellenállásra (*jus resistendi*): „Azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspöknek, mint a többi jobbágyoknak²³ és országunk nemeseinek, együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”²⁴

22 Idézi: Timon Á. (1919) *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, 693.

23 Abban a korban a jobbágyok alatt még az ország előkelőit értették.

24 „Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.” Anonimus: *Gesta Hungarorum*. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf>.

Más országokban a hűbéri jogból eredő ellenállási jog elenyészett,²⁵ Magyarországon viszont a Hármaskönyvben nyert újólág megerősítést.²⁶ A középkorból lényegében nem tudunk alkalmazási esetről, csak az újkorban, a 17. században látszik „föltámadni” az intézmény, föltételezhetően Werbőczy Hármaskönyvének köszönhetően. Werbőczy egy majd három évszázadig – az 1351-es megerősítés és az uralkodói eskükben történő említések ellenére is – „tetszhalott” intézményt felélesztve tette az ellenállási jogot alapvető nemesi joggá, részben saját ideálképét is a Hármaskönyvbe emelve.²⁷

Még a Hármaskönyv ellenében készített Négyeskönyv (*Quadripartitum*) rendi változata is teljes terjedelmében tartalmazta az Aranybulla szövegét.²⁸ Ezután a Habsburgok abszolutisztikus törekvéseivel szemben a magyar rendek folyamatosan az ellenállási jogra hivatkoztak. Bocskai István 1604-ben²⁹ már kiterjesztő értelmezését adta az ellenállási jognak, mondván, hogy azt akkor is érvényesíteni kell, ha a király az ország jogait vagy szokásjogait megsérti.³⁰ A magyar rendek 1605-ben Európa közvéleményéhez intézett kiáltványukban³¹ elítélik Rudolfot, mert nem törődik a nemzet jólétével, semmibe veszi az isteni törvényeket, és zsarnok módjára viselkedik. Az Aranybulla ellenállási záradékára ekkor hivatkoznak először a rendek a történelem folyamán.³² Bethlen Gábor, amikor 1619-ben csatlakozott a Habsburg-ellenes szövetséghez, Alvinczy Péterrel megszerkesztetett egy latin és magyar nyelven később több kiadásban is

25 Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, XLI. /5. 369.

26 HK I. R. 9. cikk. 6. §

27 Rady, M. (2015) *Customary law in Hungary: courts, texts, and the Tripartitum*. Oxford, OUP, 79. skk.; Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.

28 Illés József (1931) A Quadripartitum közjogi interpolációi. *MTA. Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből*, IV. 2. sz. Budapest, 8.

29 Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. In: Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda, 133.

30 Révész I. (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, 68/7–8. 271–272. A kérdéshez lásd: Péter K. (1984) Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: Fabiny T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház, 66–71.; Varga B. (2006) Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. *Studia Carolinensia*, VII. 6/1. 29–41.

31 Károlyi Á. (1899) (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605–1606)*. Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, XI. k. 168.

32 Benda K. (1971) *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Budapest, Helikon, 326.

megjelentetett kiáltványt *Querela Hungariae. Magyarország panasza* címmel. Ebben hosszasan sorolták a vallásszabadság és a rendi alkotmány sérelmeit, hadjáratának indokolait.³³ Mindeközben az erdélyi rendek Bethlen Gáborral szemben is biztosítani akarták az ellenállási jogot. Ezért már a fejedelemválasztáskor törvényben is megerősítették a jus resistendit: „...mivelhogy fejedelemséggel és annak autoritásával eddég való fejedelmek közül sokan abutálván electiónak jussát elfelejtvén, rapinam arbitratu principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra havatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor hazánknak: végeztük azért, hogy a kolcsos városoknak, tanácsoknak, székely és egyéb kapitánoknak, tisztviselőknék légyen autoritások arra, ha az fejedelem exorbitálna, és contra jurimentum nobis praesitum valamit innoválna, hütök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti.”³⁴ Sőt még tovább is léptek azáltal, hogy nem csak a székelyekre, szászokra, hanem még a városi polgárookra is kiterjesztették ezt az alkotmányos jogot.³⁵

Bethlen Gábor példáját követte I. Rákóczi György is, amikor 1644. február elején megindította hadait a Habsburgok ellen. Kálló erődítményének elfoglalása után kiáltványt intézett a magyar rendekhez,³⁶ amelyben hosszasan sorolta a protestánsok vallási sérelmeit, és hogy a Habsburgok örökös tartománnyá akarták tenni Magyarországot. Kijelentette, hogy nem önös érdekből fogott fegyvert, hanem az ország szabadságjogait akarja visszaállítani.³⁷

Hasonló nyilatkozattal próbálkoztak a Zrínyi–Frangepán–Wesselényi-összeesküvésben³⁸ részt vevők is. Thököly Imre pedig 1684-ben, aki a Habsburg-abszolutizmus ellenében egy észak-magyarországi területen önálló fejedelemséget alapított, arra hivatkozott, hogy ellenállási záradék

33 Török I. (1883) *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*. Kolozsvári Református Kollégium Értesítője, 4. Imre M. (1995) „Magyarország panasza”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

34 Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Hatodik kötet (1608–1614)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 359–360.

35 Makkai L., Szász Z. (1987) (szerk.): *Erdély története. Második kötet 1606-tól 1830-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 645. Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 117.

36 *Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*. Bártfa 1644.

37 Horváth M. (1872) *Magyarország történelme*. Pest, Heckenast Gusztáv. V. k. 444–445.

38 Pauler Gy. (1876) *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I–II. k.

miatt Jeruzsálemi András törvénye a magyar szabadság lelke, amely a lázadás vádját teljesen és tökéletesen lemossa a jog gyakorlójáról.³⁹

A Thököly Imre vezette szabadságharc bukása és Buda visszafoglalása után a Habsburgok fegyverrel meghódított tartományként tekintettek Magyarországra. Ezért az 1687. évi országgyűlésen a megfélemlített rendek lemondtak az ellenállási jogukról⁴⁰ az alábbi indokolással: „Megemlékezvén ezenfelül a karok és rendek Ő legszentségesebb felsége jószágos előterjesztéséről, mely ugyanis a második András király 1222-ik évben kelt 31-ik cikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását célozza, noha ugyane cikkelynek említett részében a helyes értelmet csak némely egyeseknek rossz akaratu magyarázása törekedett netán más elrontott értelemre csavarni s Ő legszentségesebb felsége józanabb hü karainak és rendeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferdítették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson.”⁴¹ A rendi közjogi felfogás hívei azonban ezután is azt vallották, hogy az ellenállási jog érvényben maradt, mivel a rendek csak kényszer hatására mondtak le róla.

II. Rákóczi Ferenc 1703-ban, a szabadságharc kezdeményezésekor Munkácson latinul⁴² és franciául kibocsátotta a keresztény világ számára *Recrudescunt inclytae gentis Hungaræ vulnera (Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei)* kezdetű kiáltványát⁴³ a szabadságharc okairól és céljáról. Ebben leírja, hogy az ősi szabadságjogok sérelme miatt fogott fegyvert már korábban Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor, Rákóczi György és Thököly. Egymás után sorolta fel, még törvényhelyeket is említve, a sérelmeket. Kiemelte, hogy eltörölték a szabad királyválasztás jogát, az Aranybulla ellenállási záradékát.

39 Hóman B., Szekfű Gy. (1935) *Magyar történelem*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, IV. k. 203.

40 Bartoniek E. (1987) *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 98.

41 1687. évi IV. tc.

42 A kiáltványt Rákóczi legbensőbb munkatársa, bizalmasa, később kancellárja, Ráday Pál által szép latinsággal fogalmazta meg, Rákóczi saját kezűleg javított bele a szövegbe. Készült magyar fordítása, de lengyel, holland, német, török fordítása, angol kivonata szintén ismeretes.

43 Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Duna-szerdahely, Lilium Aurum, 2004.

Rákóczi két állambölcseleti munkáját 1722 és 1725 között írta francia nyelven.⁴⁴ Rákóczi Ferenc korának egyik legműveltebbjeként egyaránt magas színvonalon tudott írni magyarul, latinul és franciául. Értekezéséhez a hatalomról, függelék gyanánt, odaillesztette *Szent István Intelmei Imre herceghez* című művét is, és idéz az Aranybullából is. A két szorosán összetartozó mű, Rákóczi 1732-ben kelt végrendeletével együtt, később nyomtatásban is megjelent *Testament politique et moral du Prince Rakoczi* (Rákóczi fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete) (Hága, 1751) címmel. A *Traité*-nek egy latin változatát is elkészítette a magyar nemesség számára *Tractatus de potestate* címmel. Az *Értekezés a hatalomról* című művében Rákóczi leírta, hogy milyen módon kellene egy királynak a hatalmát gyakorolnia. Úgy foglalt állást, hogy az uralkodónak joga van a nemzetre támaszkodva szembefordulni a törvénytelen támadásokkal. Mindezt pedig az Aranybullával és Szent István *Intelmeivel* támasztotta alá.⁴⁵

Az 1790-es nemesi-rendi reformerek egyaránt az Aranybulla 31. cikkelyére hivatkoztak.⁴⁶ Közöttük a legradikálisabb nézeteket valló Martinovics Ignácot és társait 1795. május 20-án a Vérmezőn lefejezték. Egy szelíd paptanár,⁴⁷ Virág Benedek ezután fordította le magyarra az Aranybullát.⁴⁸

A nemesi vármegyék *vis inertiae* jogát, vagyis a passzív ellenálláshoz való jogot szintén az Aranybulla ellenállási záradékából vezették le, amelyet ugyan az 1687. évi IV. tc. eltörölt, de a rendi közjogászok értelmezése

44 *Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien* (Egy keresztény elmélkedései a polgári élet és az udvariasság elveiről); *Traité de la puissance* (Értekezés a hatalomról).

45 *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Köpeczi Béla; a latin szöveget gondozta Borzsák István; a francia szövegeket gondozta Kovács Ilona. *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi / avec une étude et des commentaires de Béla Köpeczi; texte latin établi par István Borzsák; textes français et apparat critique établis par Ilona Kovács*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.; Bene S. (2007) Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből. In: Jankovics J. (szerk.): „Nem sülyded az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 1035–1058.; Havas L. (2006) A Szent István-i Intelmek szöveghagyománya és II. Rákóczi Ferenc *Tractatus de potestate* c. fejedelemtükre. Budapest, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110/1–2. 138.

46 Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, XXXV/6. 369.

47 Virág Benedek úgy mutatta be magát, hogy ő a: „a szelíd tudományok volt királyi tanítója”.

48 Virág B. (1885) *II. András Aranybullája*. 1222. Pest, Eggenberger J. és fia.

szerint ez csak a cselekvő, aktív, fegyveres ellenállásra vonatkozott, a vármegyéknek a passzív ellenálláshoz való joga megmaradt.⁴⁹

Először az 1504. évi I. tc. 4-6.§-a alapján alakult ki az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott és törvényként el nem fogadott királyi rendeletet, parancsot – adóügyekben – nem köteles végrehajtani. Ezt az elvet általános szintre emelte az 1545. évi XXXIII. tc., amely *A királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók* címmel adtak ki. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a törvényhatóságok a sérelmezett királyi vagy kormányrendeletet nem hajtották végre, és egy feliratot (*remonstratio*) intéztek az ügyben a királyhoz, amelyben felsorolták sérelmeiket.⁵⁰ Amennyiben az uralkodó ismételt sürgetésére sem hajtották végre a rendeletet, akkor királyi biztost rendeltek ki a vármegyébe, végső eszközként pedig katonasággal szállták meg a vármegyeházát. A legelszántabb megyék tisztikara erre válaszul lemondott hivataláról. A bécsi kormányzat apparátusában felmerült a gondolat, hogy meg kellene büntetni a vármegye tisztviselőit, de erre nem találtak megfelelő törvényi tényállást.⁵¹

A nemesi vármegye alkotmányvédő szerepére szükség is volt, hiszen több esetben előfordult, hogy a Habsburg uralkodók nem hívtak össze országgyűlést, és rendeleti úton próbáltak kormányozni, adót behajtani, katonákat állítani. I. Lipót (1657–1705) uralkodása idején kezdődött ez a fajta gyakorlat. Mária Terézia 1765 és 1780, majd II. József 1780 és 1790 között folytatta ezt a gyakorlatot. Ugyan a rendek elérték, hogy II. József halálos ágyán visszavonja az alkotmányellenesen kibocsátott rendeleteit,⁵² de a nemesi vármegyék alkotmányvédelmi akcióiára továbbra is szükség volt.⁵³ I. Ferenc 1812-től ismét nem hívott össze országgyűlést, és a rendi

49 Egyed I. (1929) *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 76. 109.

50 Ennek az intézménynek a továbbéléseként maradt meg a törvényhatóságoknak az 1886. évi XXI. tc. 19. § értelmében az a joguk, amely szerint: „A törvényhatóság jelen törvény korlátai között felirhat egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt czélszerűtlennek tartja. De ha a minister a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatosításától másodizben eltiltja, a kormányrendelet azonnal és feltétlenül teljesítendő és végrehajtandó...”

51 Soós I. (2007) *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek*. Budapest, *Történelmi Szemle* XLIX./1. 112.

52 Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 196.

53 Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Pest, Ráth Mór, 1. k. 107., 111–112.

alkotmány ellenében rendeletek útján kormányzott. A vármegyék önállóságát és intézményeinek működését is korlátozni próbálta, egyúttal két és félszeresére emelte a hadiadót. Az 52 vármegyéből 42 nyújtott be panaszt a rendeletek ellen, közülük 15 az első királyi dorgáló leirat után meghátrált. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. 1822 őszére még mindig maradt 8 vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg 4 vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás ügyében tanúsított továbbra is makacs ellenállást. Ezután a király királyi biztosokat nevezett ki és katonaságot vezényelt ki az ellenállást tanúsító egyes vármegyék központjaiba. Tiltakozásul Bars vármegye egész tisztkara lemondott hivataláról, hogy ne tudják kikényszeríteni a végrehajtást.⁵⁴

A vármegyék nyomására végül a király kénytelen volt összehívni az 1825–1827. évi országgyűlést, amely egyben a reformkor kezdetét is jelentette. Az 1827. évi országos választmány munkálataiban deklarálták: „*Quippe congregationes comitatum legalia potestas executia in aere legum custodes sunt*” (A megyék gyűlései a törvényeknek nem csak végrehajtó szervei, de egyszersmind őrei is).⁵⁵ Deák Ferenc 1833-ban kijelentette: „...a megyék voltak polgári szabadságunk legfőbb őrei”.⁵⁶ 1835-ös beszédében azt is hangsúlyozta, hogy a megyék az egyéni jogokat is védik.⁵⁷ Mindezen érdemek elismeréseként iktatta Kossuth Lajos az 1848. évi XVI. tc. preambulumba a szállóigévé vált kijelentést, hogy a vármegyék Magyarország „alkotmányossága védőbástyája”.

54 Praznovszky M. (1987) *Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története*. Balassagyarmat, Nógrád megyei múzeumok évkönyve. 119. Molnár A. (2003) Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer L, Tilcsik Gy. (2003) (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 389. Erdmann Gy. (1989) *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830-6*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 8-11.; Völgyesi O. (2009) Kazinczy és az 1822-23-as megyei ellenállás. In: Czifra M. (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Budapest, Gondolat Kiadó, 173-198.

55 Idézi: Szivák I. (1906) *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambírótság stb.) Politikai és közjogi tanulmány*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt. 25.

56 Molnár A. (2001) (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825-1849*. Budapest, Osiris Kiadó, 107.

57 Stipta, 2020.

Irodalom

- Andrássy Gy. (1927) Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése. *Budapesti Szemle*, 205.
- Anonymus: *Gesta Hungarorum*. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf>
- Aranka Gy. (1790) *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által.
- Balogh E. (2014) Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: Révész B. (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014.
- Bartoniek E. (1987) *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Kiadása.
- Benda K. (1971) *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Budapest, Helikon.
- Bene S. (2007) Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből. In: Jankovics J. (szerk.): „Nem sülyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.
- Besenyei L., Érszegi G., Gorlero Pedrazza, M. (1999) (szerk.): *De bulla aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Concha Gy. (1880) *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, I/2.
- Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, XLI/5.
- Degré A., (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. Budapest, *Jogtudományi Közöny*, XXXV/6.
- Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda.
- Eckhart F., (1946) *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer.
- Egyed I. (1929) *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- Erdmann Gy. (1989) *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–6*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Fényes E. (1842) *Magyarország statisztikája*. Pest, Trattner – Károlyi, II. k. 1. ép.
- Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga (alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond.
- Fest S. (1934) Magna Carta – Aranybulla. *Budapesti Szemle*, 235.

- Fest S. (1941) Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században. *Budapesti Szemle*, 260.
- Gergely J. (1982) *A pápaság története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Gerics J. (1976) *Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae*. Album Elemér Malyusz. Bruxelles, Les Éditions de la Librairie encyclopédique.
- Gerics J. (1980) Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Gerics J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Haendel B. (1942) Volt-e párhuzam az angol és a magyar alkotmányfejlődés között a középkorban? *Budapest, Századok*, 76/1-3.
- Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Havas L. (2006) A Szent István-i Intelmek szöveghagyománya és II. Rákóczi Ferenc Tractatus de potestate c. fejedelemtükre. Budapest, *Irodalomtörténeti Közlemények*.
- Hóman B, Szekfű Gy. (1929) *Magyar történet*. Budapest, Egyetemi Nyomda. V. k. 170.
- Hóman B., Szekfű Gy. (1935) *Magyar történet*. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, IV. k.
- Horváth A. (2014) (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar.
- Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Pest, Ráth Mór, 1. k.
- Horváth M. (1872) *Magyarország történelme*. Pest, Heckenast Gusztáv. V. k.
- Illés J. (1931) *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. MTA. Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből, IV. 2. sz. Budapest.
- Károlyi Á. (1899) (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605. o. 1606)*. Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, XI. k.
- Köpeczi B., Borzsák I., Kovács I. (1984) *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kristó Gy. (2014) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Makkai L., Szász Z. (1987) (szerk.): *Erdély története*. Második kötet 1606-tól 1830-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*. Bártfa 1644.
- Mezey B. (1995) (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár A. (2001) (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825-1849*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár A. (2003) Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer L., Tilcsik Gy. (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely.

- Pauler Gy. (1860) Alaptörvények. In: Török J., Pollák Nep. J., Laubhaimer F. (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest, Szent István Társulat, II. k. 347.
- Pauler Gy. (1876) *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I–II. k.
- Péter K. (1984) Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: Fabiny T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház.
- Praznovszky M. (1987) *Az 1822–1823. évi nógrádi rendi ellenállás története*. Balassagyarmat, Nógrád megyei múzeumok évkönyve.
- Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rady, M. (2015) *Customary law in Hungary: courts, texts, and the Tripartitum*. Oxford, OUP.
- Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2004.
- Révész I. (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, 68/7–8.
- Sashalmi E. (2006) Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss G., Radó B., Sashalmi E. (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány/Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM).
- Schvarcz Gy. (1887) *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása.
- Toldy F. (1866) *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdász tulajdona.
- Soós I. (2007) A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek. Budapest, *Történelmi Szemle* XLIX/1.
- Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sylloge decretorum comitialium in clyti Regni Hungariae ...1818*, Pesthini, Typ. Trattner, 1818.
- Szalma J. (2002) A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlemény*, 57/9.
- Széchenyi I. (1864) *Gróf Széchenyi István hagyományaiból: Magyarország sarkalatos törvényei, államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger.
- Széchenyi I. (2002) *Napló*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szekfű Gy. (1912) *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz.
- Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Hatodik kötet (1608–1614)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szivák I. (1906) *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.)*. Politikai és közjogi tanulmány. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt.
- Szücs J. (1993) *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Timon Á. (1919) *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala.
- Török I. (1883) *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*. Kolozsvári Református Kollégium Értesítője.
- Imre M. (1995) „Magyarország panasza”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Trócsányi L., Schanda B., Csink L. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 48.
- Szalma J. (2012) A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, 67/11–12.
- V. Windisch É. (1947) *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, doktori disszertáció.
- V. Windisch É. (1998) *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.
- Varga B. (2006) Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. *Studia Caroliensia*, VII. 6/1.
- Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kogens rendelkezéseiben. Budapest, *Iustum Aequum Salutare*, 4.
- Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budaë, typis Regiæ Universitatis, 1790–1801. I–IV. k. *Lectiones variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariæ*, in *Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit...* 1816 Pestini, Typ. Trattner.
- Virág B. (1885) *II. András Aranybullája*. 1222. Pest, Eggenberger J. és fia.
- Völgyesi O. (2009) Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás. In: Czifra M. (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Závodszy G. (1967) Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. Budapest, *Magyar Könyvszemle*, 107/1.
- Zlinszky J. (2005) *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.